

Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulmira>

e-ISSN 2757-9662

İşhan Kilisesinin onarım ve güçlendirmesinde kullanılan müdahale yöntemlerinin incelenmesi

Murat Kurt^{1*}, Ayça Kurt²

1.2 Atatürk Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Erzurum, Türkiye, (mkurt@atauni.edu.tr), (ayca.kurt2@gmail.com)

*Sorumlu Yazar:
mkurt@atauni.edu.tr

Araştırma Makalesi

Alıntı: Kurt, M., & Kurt, A. (2024). İşhan Kilisesinin onarım ve güçlendirmesinde kullanılan müdahale yöntemlerinin incelenmesi. *Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi*. 5(1), 01-14.

Geliş :05.11.2023
Revize :14.12.2023
Kabul :29.01.2024
Yayınlama :30.09.2024

Özet

İşhan kilisesi, Artvin Yusufeli'nde inşa edilmiş bir Gürcü kilisesidir. Kafkasya halkı olarak bilinen ve günümüzde çoğunluğu Gürcistan'da yaşayan Gürcüler özellikle Artvin ve Erzurum sınırları olarak değerlendirilen Çoruh Vadisi bölgesinde yaşamışlar ve birçok dini yapı inşa etmişlerdir. İşhan kilisesi; özgün niteliğinin önemli ölçüde bozulmadan çeşitli müdahale yöntemlerini barındırması, belge değerini koruyarak günümüze kadar gelmesi ve son dönemde restore edilmiş önemli iyi örneklerden olması ve restorasyon aşamalarına dair detaylı bilgi ve belgelerin bulunması nedeniyle araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu yapıya uygulanan müdahale yaklaşımları incelenerek değişen koruma anlayışının değerlendirilmesi ve yapıya uygulanan müdahale yaklaşımlarının irdelenmesi amaç edinilmiştir. Bu kapsamda literatür taraması, tarihsel araştırma, arşiv taraması ve alanda fotoğrafçılık tekniği kullanılmıştır. Yapının restorasyon öncesi ve sonrasına ait çizimler Erzurum Koruma Kurulundan elde edilerek düzenlenmiş ve araştırma içerisinde sunulmuştur. Yapı üzerinde görülen hasarlar ve nedenleri incelenmiş, onarım ve güçlendirme yöntemleri değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan restorasyon öncesi ve sonrası müdahale süreci incelemelerinde yapıya uygulanan müdahale yaklaşımlarının minimum da tutulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak yapılan çalışmanın onarım ve güçlendirme yaklaşımlarına katkı sağlayacağı ve benzer çalışmalarda da örnek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşhan Kilisesi, Restorasyon, Onarım, Koruma, Güçlendirme.

Examination of intervention methods used in the repair and strengthening of Ishan Church

*Corresponding Author:
mkurt@atauni.edu.tr

Research Article

Citation: Kurt, M., & Kurt, A. (2024). Examination of intervention methods used in the repair and strengthening of Ishan Church. *Journal of Cultural Heritage Research*. 5(1), 01-14.

Received :05.11.2023
Revised :14.12.2023
Accepted :29.01.2024
Published :30.09.2024

Abstract

Işhan church is a Georgian church built in Yusufeli, Artvin. Georgians, known as the people of the Caucasus and most of whom live in Georgia today, lived especially in the Çoruh Valley region, which is considered to be the borders of Artvin and Erzurum, and built many religious buildings. Ishan church; It was examined within the scope of the research because it accommodates various intervention methods without significantly deteriorating its original quality, has survived to the present day by preserving its document value, is one of the important good examples that have been restored recently, and has detailed information and documents about the restoration stages. By examining the intervention approaches applied to this structure, the aim is to evaluate the changing understanding of conservation and to examine the intervention approaches applied to the structure. In this context, literature review, historical research, archive scanning and field photography techniques were used. Drawings of the building before and after the restoration were obtained from the Erzurum Preservation Board, arranged and presented in the research. The damages seen on the structure and their causes were examined, and repair and strengthening methods were evaluated. In the pre- and post-restoration intervention process examinations conducted within the scope of the research, it was determined that the intervention approaches applied to the structure were tried to be kept to a minimum. As a result, the study will contribute to repair and strengthening approaches and will be an example for similar studies.

Keywords: Ishan Church, Restoration, Repair, Protection, Strengthening.

1. Giriş

Koruma ve onarım nedir? Koruma kavramı temelde tarihi yapıların gelecek yüzyıllarda da ayakta kalabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasıdır. Restorasyon açısından kabul gören tanımı ise eserin özgün durumu korunarak olabildiğince az müdahale ile onarılması anlayışıdır (Avşin, 2020).

Tarih boyunca her medeniyet yaşadıkları topraklarda kendilerinden izler bırakmışlardır. Köprüler, medreseler, kiliseler vb. birçok yapı ihtiyaçları doğrultusunda inşa ettikleri ve kendilerinden izler taşıyan yapılardır (Aköz, 2008). Tarihi bir belge olan bu yapıların uzun yıllar sürekliliklerini koruyabilmek için koruma anlayışı geliştirilmiştir. Geçmişte özellikle dini ve simgesel yapılarda kendini gösteren koruma anlayışı günümüzde etki alanını genişleterek birçok tarihi yapıyı kapsamaktadır.

Koruma ve onarım anlayışı eski çağlarda da yaygın olsa da bilimsel anlamda ilk olarak 19. yy.da görülmüştür (Ahunbay, 2019). Restorasyon anlayışı İngiltere ve Fransa’da mimarlık yapılarını kapsayacak şekilde başlamıştır (Jokilehto 1999; Özkut & Özasan, 2010). Ruskin ve Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc modern restorasyon hareketinin kurucuları kabul edilmekle birlikte iki uç düşünce noktasına sahip olmuşlardır. Dönem içinde gelişen diğer düşünce yaklaşımları ise bu iki farklı yaklaşım arasında gelişmiştir (Özkut & Özasan, 2010).

1964’te Venedik’te toplanan “II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenler Kongresi” inde onarım ve korumaya yönelik kararlar alınmış ve böylece onarım ve koruma anlayışı uluslararası bir boyuta ulaşmıştır (Kuban, 2000).

Koruma anlayışı yapıya uygulanan onarım, iyileştirme ve güçlendirme uygulamaları ile sağlanır (Aköz, 2008). Onarım ve güçlendirme çalışmaları içinse rölöve, restitüsyon ve restorasyon aşamaları gerçekleştirilir.

Yapı rölöve sürecinde mevcut durum tespiti sunularak. Yapının hasar durumuna gelme nedenleri saptanır ve bu doğrultuda uygulanacak müdahale yaklaşımı belirlenir (Ahunbay, 2019).

Yapı hasarları temelde iç ve dış nedenler olmak üzere iki ayrılır. İç nedenler yapı konumu, strüktürü, malzemesi gibi nedenlerden oluşurken dış nedenler daha çok doğal afetler ve insanlardan kaynaklı meydana gelmiş olan hasar nedenleridir.

Hasar sonucu yapıya uygulanacak müdahale yaklaşımları da malzeme ve taşıyıcı sisteminin sağlamlaştırılması ve zemin sağlamlaştırılması olarak iki grupta sınıflandırılır (Karakuş, 2012). Yapının taşıyıcı sistemlerinin yükler altında yetersiz kaldığı durumlarda güçlendirme uygulaması gerekir (Öztaş, 2019). Güçlendirme, yapının taşıyıcı sistemlerinin daha iyi duruma getirilmesi için gerçekleştirilir (Onar, 2007). Zamanla yapılara yönelik farklı güçlendirme teknikleri geliştirilmiştir. Venedik Tüzüğü’nün 10. Maddesi doğrultusunda da geleneksel yöntemler yetersiz kaldığında müdahale sürecinde çağdaş yöntemlere başvurulabileceği belirtilmiştir (Eyüpgiller & Zakar, 2020).

2. Çalışma Materyali ve Yöntemi

2.1. Çalışmanın materyali

Araştırmanın materyalini Artvin Yusufeli ilçesine bağlı İshan Kilisesi oluşturmaktadır. İshan kilisesi; özgün niteliğinin önemli ölçüde bozulmadan çeşitli müdahale yöntemlerini barındırması, belge değerini koruyarak günümüze kadar gelmesi ve son dönemde restore edilmiş önemli iyi örneklerden olması ve restorasyon aşamalarına dair detaylı bilgi ve belgelerin bulunması nedeniyle araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu yapıya uygulanan müdahale yaklaşımları incelenerek değişen koruma anlayışının değerlendirilmesi ve yapılara uygulanan müdahale yaklaşımlarının tüzük ve yönetmelikler açısından irdelenmesi amaç edinilmiştir.

Haho, Öşkvan, Dörtkilise ve Barhali olmak üzere bölgede bulunan diğer Gürcü kiliseleri günümüzde henüz bir onarım geçirmemiş olup bölgede ilk onarım gören Gürcü kilisesi olması açısından da İshan Kilisesi önem teşkil etmektedir.

2.2. Çalışmanın yöntemi

Araştırma kapsamında ele alınan yapı ile ilgili olarak literatür taraması, alan incelemesi ve fotoğraflama teknikleri kullanılmıştır. Makale kapsamında referansı olmayan fotoğraflar alan incelemesi sırasında tarafımızdan çekilmiştir.

Yapının restorasyon öncesi ve sonrası çizimleri Erzurum Kültür Koruma Kurulundan alınarak araştırma kapsamında tekrardan düzenlenmiştir. Çizimlerle desteklenen araştırma sonucunda yapının restorasyon öncesi ve sonrası durumu ortaya konulmuş, gerçekleştirilen müdahale yöntemleri irdelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Bölge tarihçesi

Çoruh Vadisi, Bayburt, Erzurum ve Artvin sınırları içerisinde olup Karadeniz ve Allahuekber Dağları arasındadır. M.Ö. II binli yıllarda Hayaşa ve Aziz Krallıklarının merkezi olan bu bölgeye daha sonra Urartular, Persler ve Gürcüler başta olmak üzere birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Ocak, 2016).

Kafkasya halkı olarak bilinen ve günümüzde büyük çoğunluğu Gürcistan’da yaşayan Gürcüler özellikle Bayburt, Artvin ve Erzurum sınırları olarak değerlendirilen Çoruh Vadisi bölgesinde yaşamışlardır. Gürcü kaynaklarında “Tao” adıyla geçen bölgede o dönem içerisinde en önemli eyaletler Tao ve Klardjethie olduğundan bölgeye genel anlamda “Tao-Klarceti” adı verilmiştir (Küçük yıldız, 2017) Bölge haritası Şekil 1’de verilmiştir.

Farklı milletler içinde Anadolu’ya giriş kapısı olan bölgeye Türk akınları ise 11.yüzyılda başlamıştır. Tüm bu farklı milletler ile alanın etnik ve kültürel yapısı değişip zenginleşmiştir (Tiryaki, 2019).

Gürcistan devletinin Anadolu’daki varlığı olduğu düşünülen Gürcülerin ilk ortaya çıkışları ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte zamanla bölgeye yapılan Arap ve Türk akınlarıyla bir kısmının bölgeden ayrılmıştır. Kalanlar da daha sonradan bölgeye hâkim olan Osmanlı

Devleti ve ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde ise Doğu Anadolu Bölgesinin bir kısmı ile Karadeniz Bölgesinin bir kısmını kapsayan topraklarda Kıpçak Türkleri, Gürcüler, Dadaşlar, Lazlar halen bir arada yaşamaktadırlar (Tiryaki, 2019).

Şekil 1. Tao – Klarjeti bölge haritası (URL 1 2023)

3.2. İşhan Kilisesi

Gürcüler, yaşadıkları bu bölgede başta dini yapılar olmak üzere birçok mimari yapı inşa etmişlerdir. Karma planlı kilise tipolojisi kullandığı tespit edilen kilise yapıları inşa etmiş oldukları mimari yapıların başında gelmektedir. Bölgede Haho, Öşkvan, İşhan, Dörtkilise ve Barhali olmak üzere beş önemli kilise yapısı bulunmaktadır. Bu yapılardan İşhan kilisesi onarılmış güçlendirilerek koruma altına alınmış, diğer yapılar koruma altına henüz alınmamıştır.

Bu bölge içerisinde yer alan İşhan Kilisesi, Artvin'in Yusufeli ilçesinde Tortum ve Oltu Çayı yukarısında yer alan İşhan Köyü'nün içerisinde bulunmaktadır (Korkut, 2016). Gürcü mimari yapıları arasında bir geçiş dönemi olan İşhan Kilisesi'nin Ermeni Katalikosu III. Nerses tarafından inşa edildiği söylense de kesin bir bilgi değildir (Silogova & Sengelia, 2006). Ayrıca yapının 7. yy. da inşa edildiği belirtilse de sonradan yıkılan yapının 9. yy. da tekrar inşa edildiği düşünülmektedir.

Kilise 736-738 yılları arasında gerçekleşmiş olan Arap akınlarında ciddi zararlar görmüş olup dönemin kralı tarafından onarımları yapılmıştır. 17. yy.'a kadar da kilise olarak işlev gören yapı Rus-Osmanlı savaşlarında kışla olarak kullanılmıştır. Ardından köy halkı tarafından kilisenin bir kısmı bir süre cami olarak işlevlendirilmiş ve 2013 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 1987 yılı ve 3058 sayılı kararıyla koruma altına alınmıştır (Korkut, 2016).

Yapım tarihi ile ilgili net bir bilgi olmayan ve şapeli ile günümüze gelen İşhan kilisesi 34.95x20.75 m boyutlarında kubbeli ve serbest haç planlı olarak inşa edilmiştir (Korkut, 2016). Günümüze birçok hasar alarak gelmiş olan kilisenin 2013 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restorasyonuna karar verilmiştir ve restorasyonu günümüzde önemli ölçüde tamamlanmıştır (Şekil 2).

Yapının Doğu, Batı, Güney ve Kuzey haç kolları, sekiz sütunla çevrilmiş bir apsisi, kubbe ile örtülü naos

bölümü, bema ve iki adet pastoforin odası bulunmaktadır.

Apsis, genellikle yarım daire şeklinde doğu kanatta inşa edilen, koro yerini ve kutsal bölümü içeren mimari unsurdur. Bema, kilisenin ruhban sınıfı için ayrılmış olan yüksek platformdur. Naos ise halka ait olan açık ibadet mekânıdır. Pastoforin, apsisin iki yanında bulunan küçük boyutlu odalara verilen addır. Vaftiz, kiliseye ait çeşitli eşyaların konulması gibi değişik işlevler için kullanılmaktadır.

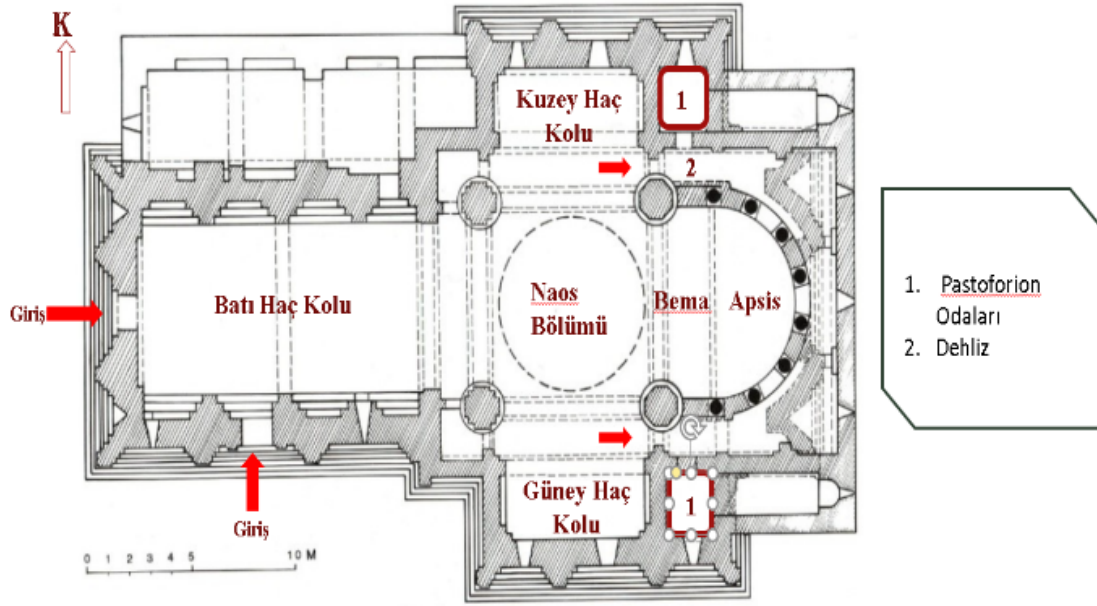
Yapıya batı haç kolundan giriş sağlanır. Kilisenin merkezinde naos bölümü bulunur ve bu bölüm kubbe ile örtülüdür. Naosun kuzeyinde bema ve sekiz sütunlu apsis yer almaktadır. Bu apsis dehliz ile kuşatılmıştır ve dehlizlerden kuzey ve güneyde yer alan pastoforin odalarına da giriş bulunur. Bu bölümler üstte yer alan Şekil 3'te plan içerisinde gösterilmiştir.

Kilisenin ana bölümü, kuzey ve güney haç kolları, doğudaki apsis ve apsisin kuzey ve güneyindeki pastoforion odalarından oluşmaktadır. Merkezde, kubbe ile örtülü, yaklaşık 7.07x7.09m. ölçülerinde kare planlı naos mekânı bulunur. Naosun yan kısmında bema olarak adlandırılan alan yer almaktadır. Bema, 0.80x7.64m. boyutlarında olup yarım yuvarlak apsislidir ve bu apsis 8 sütun ve bu sütunlara oturan kemerlere sahiptir. Apsis bir dehliz ile kuşatılmıştır. Bema'nın kuzey ve güney kısmında iki katlı pastoforion odaları bulunur. Bu odalara girişler dehlizlerden gerçekleşir. Bu dehliz 3 adet mazgal pencere ile aydınlatılır.

Zaman içinde terk ve bakımsızlıktan kaynaklı olarak yapının tüm bölümleri ciddi hasarlar görmüştür. Yüzey kirliliği, parça kaybı, çatlak vb. birçok ciddi problem yapının varlığını tehlikeye atmıştır. Koruma kapsamında yapıda meydana gelmiş olan hasarlar tespit edilerek bunlara uygun müdahale yöntemi belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında, Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivinden elde edilmiş olan röleve ve restorasyon çizimleri ele alınarak yapıda zamanla meydana gelmiş olan hasarlar röleve paftalarında, bu hasarlara uygulanan müdahale yaklaşımları da restorasyon paftalarında gösterilmiştir.

Şekil 2. İşhan Kilisesi restorasyon sonrası kuzey cephesi

Şekil 3. İshhan Kilise planı (Djobadze, 1992; Çelebi, 2018)

3.2.1. İshhan kilisesi hasarlar ve müdahale yöntemleri

Tarihi yapılarda meydana gelen hasar türleri ele alındığında çatlak, ezilme, derz boşalması, parça kopması, burkulma, şişme ve yıkılma gibi önemli sorunlar tespit edilmektedir.

En sık görülen hasar türlerin başında gelen çatlak yapının deformasyon sınırını aşması sonucu meydana gelir ve çatlakların olduğu yer bize hasar nedeni hakkında bilgi verir (Aköz, 2008). Yapıda kimyasal ve fiziksel etmenlerden kaynaklı olarak da derz boşalmaları ve parça kopmaları meydana gelmektedir.

Yapının fazla yük altında kaldığı durumda yapıda burkulma ve şişme sorunları kendini gösterir. Duvarda meydana gelen şişme sorunu ağır bir hasar türüdür.

Yapılara uygulanan müdahale yöntemleri malzeme ve taşıyıcı sistem sağlamlaştırılması ve zemin sağlamlaştırma olarak iki başlık altında sınıflandırılır (Karakuş, 2012). Malzeme ve taşıyıcı sistem sağlamlaştırılması üç başlık altında ele alınmaktadır.

1. Değiştirme, Yenileme ve Tamamlama
 2. Takviye – Güçlendirme
 3. Deformasyon ve Sorun Kaynağına Çözüm Geliştirme
- Zemin güçlendirme yöntemlerinde ise daha çağdaş yöntemler tercih edilmekte olup enjeksiyon ve jet grout sistemi, mikro kazık uygulaması, taş kolon ile güçlendirme gibi yöntemler örnek verilebilir.

Yapıya uygulanan müdahaleler incelendiğinde, kilisenin batı haç koluna orijinalinde iki giriş bulunmaktayken zamanla yapının güney ve batı duvarındaki giriş kapatılmış batı haç kolunun kuzeybatı mekânı güney duvarındaki orijinal kapının yanına bir kapı daha açıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4).

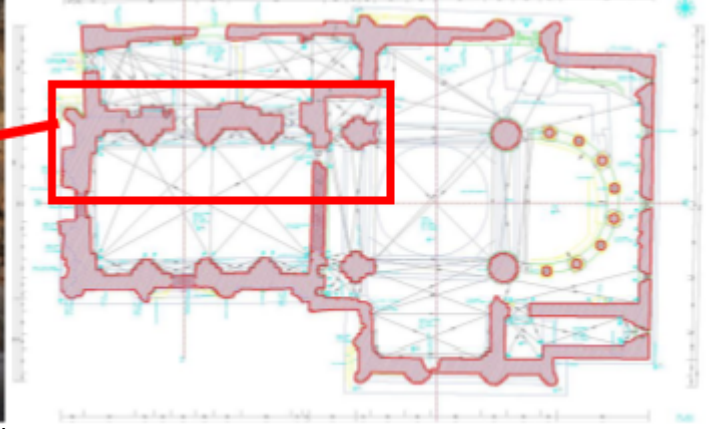
Yapının bir dönem cami olarak kullanılan batı haç kısmı duvar örülerek diğer kısımdan ayrılmıştır. Restorasyon aşamasında özgün olmayan malzemeler sökülmiş ve yapı özgün durumuna getirilmiştir. Tablo 1’de yer alan rölöve çizimlerinde ve Şekil 5’te bu eklenti görülmektedir.

Yapıda meydana gelen hasarlar incelendiğinde öncelikle yüzey kaybı ele alınmıştır. Cepelerde meydana gelmiş olan yüzey kayıpları rölöve tablolarında detaylı bir şekilde gösterilmiştir (Tablo 1-5). Yapının 5 cm’den büyük olan yüzey kayıplarında plastik onarım yöntemi tercih edilmekle birlikte olabildiğince orijinal hâli ile koruma anlayışı benimsenmiştir. Şekil 6 ve 7’de restorasyon öncesi ve sonrası durum verilmiştir.

Yapıda önemli hasar sorunlarından birisi de çatlak sorunu olmuştur. Batı cephesi rölöve çizimlerinde de görüldüğü üzere özellikle batı haç kolunda ciddi bir ayrılma sorunu olan yapıya müdahale sürecinde enjeksiyon ve dikiş yöntemi tercih edilmiştir. Şekil 8’de restorasyon öncesi ve sonrası durum verilmiştir. Uygulama aşamasında dikiş elemanlarının güçlendirilmesi istenmiş ve çekme gerilmelerini karşılayacak çelik bağlantı elemanları matkaplarla delikler açılarak problemleri alana yerleştirilmiştir. Daha sonra müdahale sırasında duvarda oluşan boşluk uygun bir haç ile enjeksiyon yapılarak doldurulmuştur.

Kubbeye taşıyıcı strüktürün yok olmasından dolayı meydana geldiği düşünülen çatlakta freskli yüzeylere zarar vermeden çatlağın iç kısmı enjeksiyon şerbeti ile doldurulduktan sonra, çatlağın yüzeyi dikkatlice kapatılmıştır (Şekil 9 ve 10).

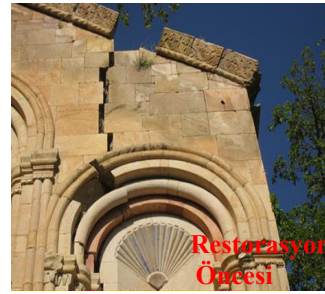
Yapıda bakımsızlık ve üst örtü kaybından kaynaklı olarak ciddi şekilde bitkilenme sorunu gözlenmiş olup bu doğrultuda müdahale sürecinde bitki oluşumu yapının orijinalliğine zarar gelmeyecek şekilde temizlenmiştir. Şekil 11, 12, 13 ve 14’te Restorasyon öncesi ve sonrası durum verilmiştir. Terk, bakımsızlık ve vandalizmin doğurduğu yüzey kirliliğine müdahale aşamasında atomize su yöntemi ile temizlik önerilmiş, çok kirli alanlarda cam boncuklu mikro kumla yöntemi uygun bulunmuştur.

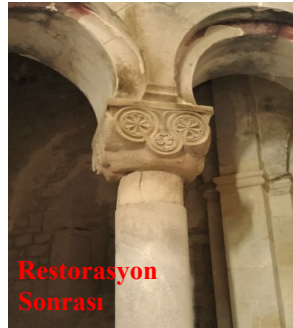
Şekil 4. Batı haç koluna giriş kapıları fotoğrafı ve Işhan Kilisesi röleve kat planı (Kültür Bakanlığı Erzurum arşivi)

Şekil 5. Işhan Kilisesi, batı haç kolunu ayıran geç dönem duvarına bakış (Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivi)

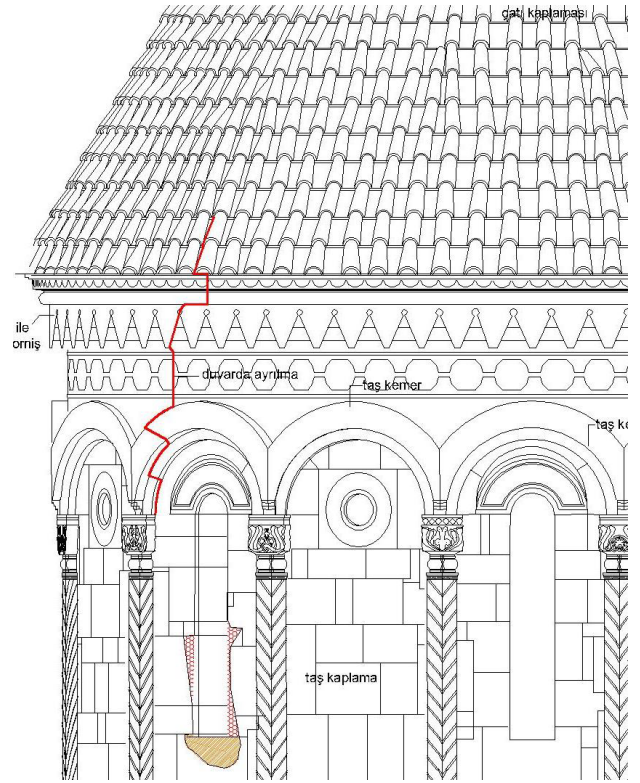
Şekil 8. Işhan Kilisesi batı cephesi çatlak kısmı restorasyon öncesi ve sonrası (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivine aittir)

Şekil 6. Apsis sütünü restorasyon öncesi ve sonrası (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivine aittir)

Şekil 7. Işhan Kilisesi doğu cephesi restorasyon öncesi ve sonrası (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivine aittir)

Şekil 9. Işhan Kilisesi kasnak hasar çizimi (Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivi)

Şekil 10. İshhan Kilisesi karnaktağı mevcut durumu

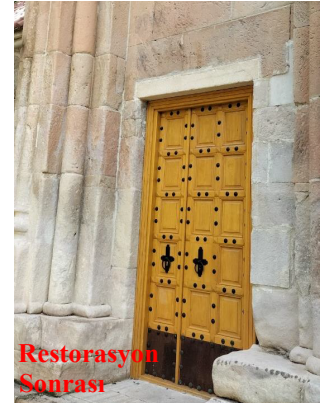

Şekil 12. İshhan Kilisesi kuzey cephesi bitkilenme (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu Arşivine aittir)

Şekil 11. İshhan Kilisesi bitki oluşumu ve kayıp çatı

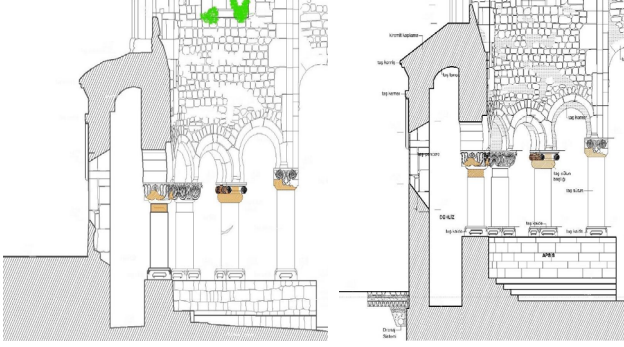
Kaybolan çatı örtüsünden de kaynaklı olarak yapı iç ve dış zemini zamanla toprak dolarak yükselmiştir. Yapının taş kaideleri iç mekânda yer alan merdiven, zemin döşemesi gibi elemanları toprak altında kalmıştır. Restorasyon uygulaması sırasında kazı çalışmaları yapılarak yapı uygun zemin kotuna getirilmiş, kaybolan yapının parçaları açığa çıkartılmıştır, Şekil 15'te görüldüğü üzere. Kuzey ve güney röleve çizimleri Tablo 2 ve Tablo 4'te restorasyon çizimleri Tablo 7 ve Tablo 9'da verilmiştir. Bu çizimlerde yapının kazı sonrası açığa çıkan bölümlerini net olarak görmek mümkündür. Kazı çalışmalarının yanı sıra zemin suyunun yapıya zarar vermemesi için zeminde drenaj sistemi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 13. İshhan Kilisesi kuzey cephesi boyalı yüzey (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu Arşivine aittir)

Şekil 14. İshhan Kilisesi apsis arka duvarı is kaynaklı yüzey kirliliği (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu Arşivine aittir)

Şekil 15. İshân Kilisesi kot değişimini gösteren çizimler (Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivi)

Yapıya zamanla yapılmış müdahaleler sonucu özgün olmayan malzemeler restorasyon aşamasında sökülmüş, yapı restitüsyon çizimleri doğrultusunda özgün haline uygun olacak şekilde onarılmıştır. Bu doğrultuda moloz taşlar ile kapatılan kapılarda taşlar sökülmüş, kapı boşluklarına sade bir kapı takılmıştır.

Yapının birçok kısmı yıkılmış veya sökülüştür. Bundan kaynaklı olarak eksik malzeme sorunu ortaya çıkmıştır. Müdahale yaklaşımında yapının sökülün kısımları yapı özgün malzemesine uygun olacak bir malzeme ile tamamlanmıştır. Örneğin yapının kuzey pastoforin odasının kuzey ve doğu beden duvarları haricindeki diğer kısımları tamamen yıkılmış olup müdahale sürecinde buraya çelik dikiş elemanlarla taşların birbirine bağlanması tekniği uygulanmış olup uygun bir malzeme ile yıkılan bölüm tamamlanmıştır (Şekil 16). Yıkılan pastoforin odasının rölöve ve restorasyon aşamaları Tablo 1 ve Tablo 6' da çizimler ile sunulmuştur.

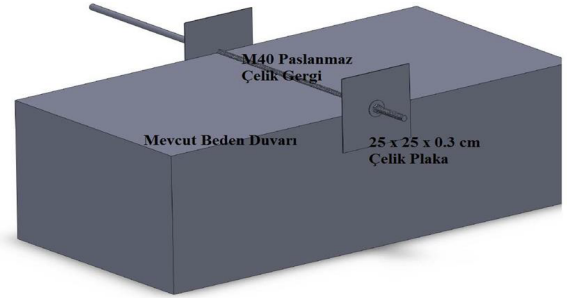
Yapının kubbe, prothesis ve kuzeybatıdaki mekanlarının üst örtüleri dışında yapının üst örtü sistemi tamamen yıkılmıştır. Restorasyon yöntemi olarak hafif ve modern malzeme ile üst örtü yeniden yapılmış ve çatıdan kaynaklı duvarlarda oluşabilecek gerilmeleri azaltabilmek için yapı duvarlarına karşılıklı olarak çelik gergi uygulaması gerçekleştirilmiştir (Şekil 19 ve 20).

Uygulamada tonoz içlerine 40 mm çapında çelik gergi çubukları ilave edilmiştir. Gergi çubuklarının beden duvarlarıyla bağlantı kurduğu noktalarda çelik levhalar ile destekleme sağlanmıştır. Bu levhaların özgün taş zarar vermesini önlemek için kauçuk plakalar kullanılmıştır. Bu gergi çubukları taşıyıcı sistemin performansının artmasını sağlamıştır, Şekil 17 ve 18'de verilmiştir.

Son olarak restorasyon sırasında yapının eski zemin döşemesi keşfedilmiştir. Restorasyon aşamasında orijinal zeminin üzerinin cam ve çelik bir sistemle kapatılacağı belediyeler alınan raporlarda ifade edilmiş olsa da henüz gerçekleştirilmemiştir (Şekil 21).

Şekil 16. İshân Kilisesi yıkılmış pastoforin odası (restorasyon öncesi fotoğraflar Erzurum Bölge Koruma Kurulu Arşivine aittir)

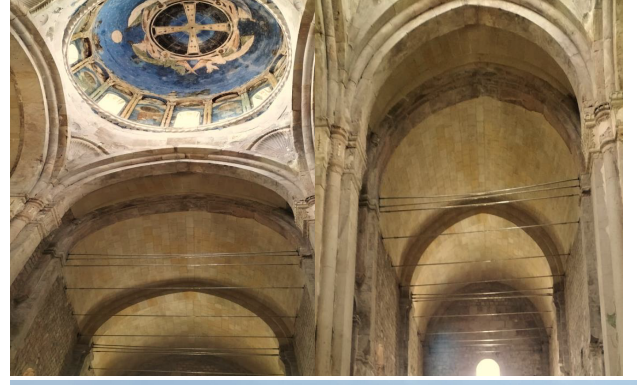
Şekil 17. İshân Kilisesi çelik gergi çubukları tasarımı

Şekil 18. İshân Kilisesi gergi çubuğu uygulama sonrası

Şekil 19. İshhan Kilisesi eksik üst örtü (Erzurum Bölge Koruma Kurulu arşivi)

Şekil 20. İshhan Kilisesi restorasyon sonrası üst örtü

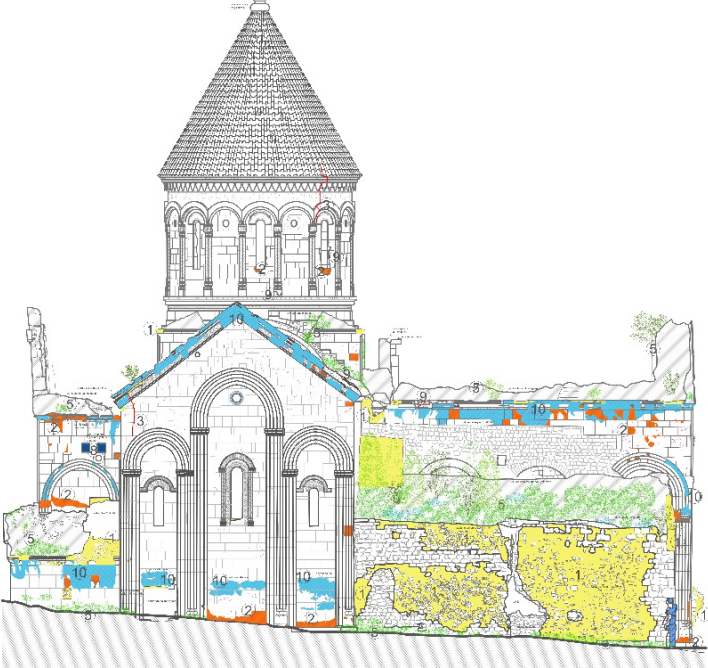
Şekil 21. İshhan Kilisesi mevcut yer döşemesi

Tablo 1. İshhan Kilisesi rölöve uygulama raporu planı

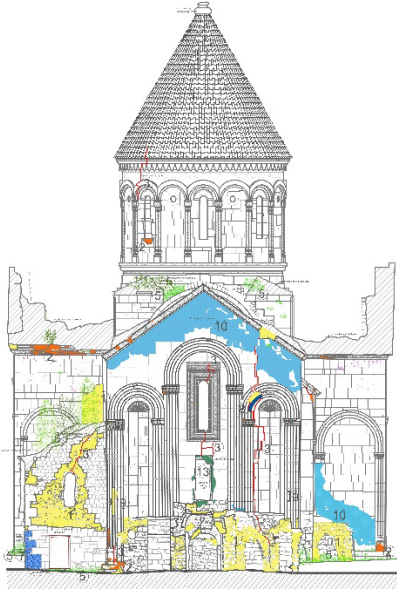
Rölöve	Plan
HASAR LEJANDI	
① EKSİK MALZEME	
② YÜZEY KAYBI	
③ ÇATLAK - AYRILMA	
④ ÖZGÜN OLMAYAN MALZEME	
⑤ BİTKİ OLUŞUMU	
⑥ KABUKLANMA	
⑦ TUZLANMA	
⑧ YERİNDEN OYNAMA	
⑨ PARÇA KOPMASI	
⑩ YÜZEY KİRLİLİĞİ	
⑪ RUTUBET İZİ	
⑫ SÜNGERLEŞME	
⑬ ÇİMENTO HARÇLI SIVA	
⑭ UYUMSUZ ONARIM	
⑮ NİTELİKSİZ MALZEME	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

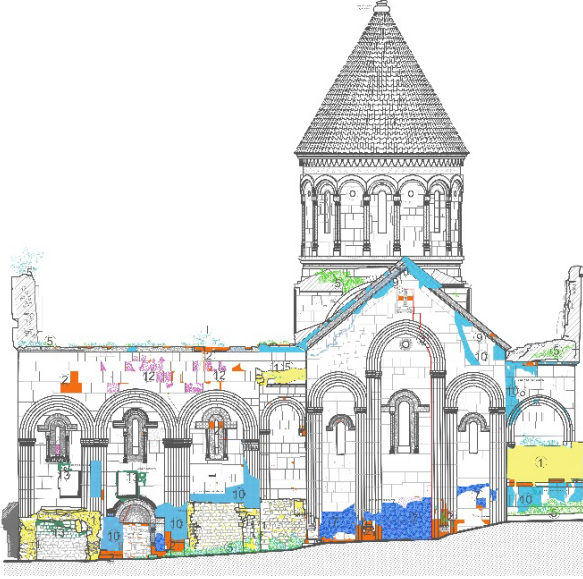
Tablo 2. İşhan Kilisesi rölöve uygulama raporu kuzey görünüşü

Rölöve	Kuzey Görünüşü
HASAR LEJANDI ① EKSİK MALZEME ② YÜZEY KAYBI ③ ÇATLAK - AYRILMA ④ ÖZGÜN OLMAYAN MALZEME ⑤ BİTKİ OLUŞUMU ⑥ KABUKLANMA ⑦ TUZLANMA ⑧ YERİNDEN OYNAMA ⑨ PARÇA KOPMASI ⑩ YÜZEY KİRLİLİĞİ ⑪ RUTUBET İZİ ⑫ SÜNGERLEŞME ⑬ ÇİMENTO HARÇLI SIVA ⑭ UYUMSUZ ONARIM ⑮ NİTELİKSİZ MALZEME	
Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)	

Tablo 3. İşhan Kilisesi rölöve uygulama raporu batı görünüşü

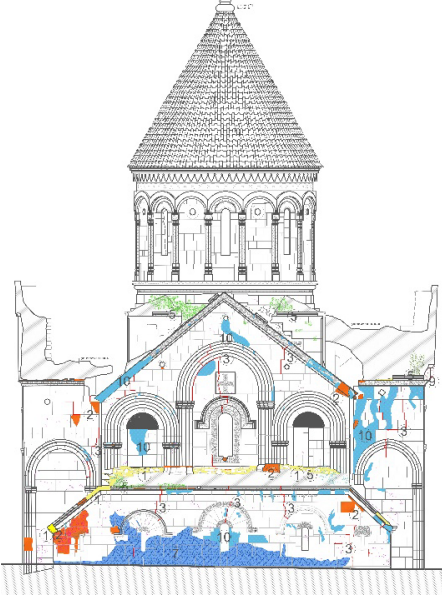
Rölöve	Batı Görünüşü
HASAR LEJANDI ① EKSİK MALZEME ② YÜZEY KAYBI ③ ÇATLAK - AYRILMA ④ ÖZGÜN OLMAYAN MALZEME ⑤ BİTKİ OLUŞUMU ⑥ KABUKLANMA ⑦ TUZLANMA ⑧ YERİNDEN OYNAMA ⑨ PARÇA KOPMASI ⑩ YÜZEY KİRLİLİĞİ ⑪ RUTUBET İZİ ⑫ SÜNGERLEŞME ⑬ ÇİMENTO HARÇLI SIVA ⑭ UYUMSUZ ONARIM ⑮ NİTELİKSİZ MALZEME	
Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)	

Tablo 4. İşhan Kilisesi rölöve uygulama raporu güney görünüşü

Rölöve	Güney Görünüşü
<p>HASAR LEJANDI</p> <p>① EKSİK MALZEME</p> <p>② YÜZEY KAYBI</p> <p>③ ÇATLAK - AYRILMA</p> <p>④ ÖZGÜN OLMAYAN MALZEME</p> <p>⑤ BİTKİ OLUŞUMU</p> <p>⑥ KABUKLANMA</p> <p>⑦ TUZLANMA</p> <p>⑧ YERİNDEN OYNAMA</p> <p>⑨ PARÇA KOPMASI</p> <p>⑩ YÜZEY KİRLİLİĞİ</p> <p>⑪ RUTUBET İZİ</p> <p>⑫ SÜNGERLEŞME</p> <p>⑬ ÇİMENTO HARÇLI SIVA</p> <p>⑭ UYUMSUZ ONARIM</p> <p>⑮ NİTELİKSİZ MALZEME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 5. İşhan Kilisesi rölöve uygulama raporu doğu görünüşü

Rölöve	Doğu Görünüşü
<p>HASAR LEJANDI</p> <p>① EKSİK MALZEME</p> <p>② YÜZEY KAYBI</p> <p>③ ÇATLAK - AYRILMA</p> <p>④ ÖZGÜN OLMAYAN MALZEME</p> <p>⑤ BİTKİ OLUŞUMU</p> <p>⑥ KABUKLANMA</p> <p>⑦ TUZLANMA</p> <p>⑧ YERİNDEN OYNAMA</p> <p>⑨ PARÇA KOPMASI</p> <p>⑩ YÜZEY KİRLİLİĞİ</p> <p>⑪ RUTUBET İZİ</p> <p>⑫ SÜNGERLEŞME</p> <p>⑬ ÇİMENTO HARÇLI SIVA</p> <p>⑭ UYUMSUZ ONARIM</p> <p>⑮ NİTELİKSİZ MALZEME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 6. İşhan Kilisesi restorasyon uygulama raporu planı

Restorasyon	Plan
<p>MÜDAHALE LEJANDI</p> <p>① BÜTÜNLEME TAMAMLAMA</p> <p>② PLASTİK ONARIM</p> <p>③ DİKİŞ - ENJEKSİYON</p> <p>④ YÜZEY TEMİZLİĞİ</p> <p>⑤ YENİDEN YAPMA</p> <p>⑥ SAĞLAMLAŞTIRMA GÜÇLENDİRME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 7. İşhan Kilisesi restorasyon uygulama raporu kuzey görünüşü

Restorasyon	Kuzey Görünüşü
<p>MÜDAHALE LEJANDI</p> <p>① BÜTÜNLEME TAMAMLAMA</p> <p>② PLASTİK ONARIM</p> <p>③ DİKİŞ - ENJEKSİYON</p> <p>④ YÜZEY TEMİZLİĞİ</p> <p>⑤ YENİDEN YAPMA</p> <p>⑥ SAĞLAMLAŞTIRMA GÜÇLENDİRME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 8. İşhan Kilisesi restorasyon uygulama raporu batı görünüşü

Restorasyon	Batı Görünüşü
<p>MÜDAHALE LEJANDI</p> <p>① BÜTÜNLEME TAMAMLAMA</p> <p>② PLASTİK ONARIM</p> <p>③ DİKİŞ - ENJEKSİYON</p> <p>④ YÜZEY TEMİZLİĞİ</p> <p>⑤ YENİDEN YAPMA</p> <p>⑥ SAĞLAMLAŞTIRMA GÜÇLENDİRME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 9. İşhan Kilisesi restorasyon uygulama raporu güney görünüşü

Restorasyon	Güney Görünüşü
<p>MÜDAHALE LEJANDI</p> <p>① BÜTÜNLEME TAMAMLAMA</p> <p>② PLASTİK ONARIM</p> <p>③ DİKİŞ - ENJEKSİYON</p> <p>④ YÜZEY TEMİZLİĞİ</p> <p>⑤ YENİDEN YAPMA</p> <p>⑥ SAĞLAMLAŞTIRMA GÜÇLENDİRME</p>	

Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)

Tablo 10. İşhan Kilisesi restorasyon uygulama raporu doğu görünüşü

Restorasyon	Doğu Görünüşü
<p>MÜDAHALE LEJANDI</p> <p>① BÜTÜNLEME TAMAMLAMA</p> <p>② PLASTİK ONARIM</p> <p>③ DİKİŞ - ENJEKSİYON</p> <p>④ YÜZEY TEMİZLİğİ</p> <p>⑤ YENİDEN YAPMA</p> <p>⑥ SAğLAMLAŞTIRMA GÜÇLENDİRME</p>	
Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi Çizimlerinden Düzenlenmiştir (İnceleme Tarihi: 05/2023)	

Verilen tablolar içerisinde Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivinden elde edilmiş olan röleve ve restorasyon çizimleri ele alınarak tekrardan düzenlenmiştir. İncelemeler sonucu hasarlar ve yapılan müdahale yöntemleri sınıflandırılmış, çizimlerde bunlar farklı renklerde ifade edilmiştir.

4. Sonuç

Tarihi boyunca Çoruh vadisi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır ve her medeniyet burada kendilerinden izler bırakmıştır. Bir dönem bu bölgede yaşamış olan Gürcüler özellikle inşa ettikleri kilise yapıları ile bölgeye kendi kültürel yapılarından izler bırakarak karma planlı kilise tipolojisini oluşturmuşlardır. Bu araştırma kapsamında incelenmiş olan İşhan Kilisesi de karma planlı tipolojiye sahiptir ve günümüze şapeli ile birlikte gelebilmiş olan bir manastır yapısıdır.

Yapılan incelemelere rağmen yapının yapım tarihine ait herhangi bir net bilgiye rastlanmamıştır. Ancak yapı zaman içerisinde birçok hasar almış olmasına rağmen günümüze kadar gelebilmiştir.

Yapıya uygulanan müdahale yöntemleri değerlendirilecek olursa restorasyon sırasında minimum müdahale yöntemine dikkat edildiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda yapının geçmişten kalan önemli ekleri de koruma altına alınmış bu doğrultuda yapıya sonradan ek olduğu düşünülen batı haç kolunun kuzeyinde yer alan oda restore edilerek korunmuştur.

Üst örtünün ciddi oranda tahribi sorunu dış etmenlere maruz kalıp zarar görmüş olan zeminden kalan parçalarında korunmaya alınması uygulanan restorasyonun yapı özgünlüğünü olabildiğince koruma

anlayışına uygun olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Plan kapsamında incelenen ciddi hasarlar tamamı yıkılan kuzey pastoforin odası ve yapıya farklı yerlerden açılan rastgele girişler olmuştur. Bu dışarıdan müdahaleler yapının özgünlüğüne zarar vermiş olup müdahale kapsamında yıkılan kısımlara ve uygunsuz açıklıklara yapı malzemesine uygun olacak doğrultuda yeni malzemeler ile tamamlama işleminin gerçekleştirilmesi yapının özgün durumuna kavuşturulması ve yapı bütünlüğünün sağlanması için önemli bir müdahale yöntemi olmuştur.

Cephe incelemelerinde yapının kuzey, güney, batı ve doğu cephelerinde meydana gelen hasarlar değerlendirildiğinde cephelerdeki genel sorunun dış etmenler ve insanlardan kaynaklı meydana gelmiş olan yüzey kirliliği, malzeme kaybı ve bitkilenme sorunu olduğu gözlemlenmiş olup yapı malzemesine uygun temizleme yöntemi tercih edilerek yapının ana malzemesine zarar verilmemeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Cephedeki en önemli sorunlardan biri olan çatlak sorununa dikiş ve enjeksiyon yöntemi tercih edilmiş olup, dikiş işleminde içine çelik bağlantı elemanları kullanılmıştır. Bu müdahale yöntemi özgün malzemeden farklı bir malzemenin kullanılmasını gerektirmiş olsa da yapının çekme gerilmelerini karşılaya bilmek ve yapıda uzun süreli bir koruma sağlayabilmek için tercih edilen bir müdahale yöntemi olmuştur.

Cephede var olmayan kapı, pencere gibi eklerde ise orijinal halleriyle ilgili bir bilgiye ulaşılamadığından yapıya en uygun malzeme ile yeni kapı ve pencere tercih edilerek yapının cephe bütünlüğü sağlanmıştır.

Yapının strüktürel hasarları değerlendirildiğinde dış etmenler ve bakımsızlık gibi etmenlerden kaynaklı

olarak yapının üst çatı örtüsü tamamen yok olduğu ve bu durum yapının iç mekân zeminlerinde de hasara neden olduğu tespit zedilmiştir. Tamamen yok olan çatı örtüsünün restorasyonu sırasında özgün yapı tekniğine sadık kalınarak daha hafif malzemeler ile çatı yeniden yapılmıştır. Diğer yandan beden duvarlarına binen yükleri azaltmak için müdahale sırasında çelik gergi sistemi tercih edilmiştir. Aynı şekilde yapının haç kollarında çelik konstrüksiyon uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu işlemlerde çağdaş malzeme kullanımı gerektirmiş olsa da yapının sürekliliğini sağlamak için gerekli görülen bir müdahale yöntemi olmuştur.

İşhan Kilisesine uygulanan müdahale yaklaşımı genel olarak değerlendirildiğinde müdahale süreci boyunca yapının özgün halinin olabildiğince korunması anlayışı gerçekleştirilmiş olup geleneksel malzemelerin yetersiz kaldığı durumlarda çağdaş güçlendirme tekniklerine başvurulduğu gözlemlenmiştir. Her ne kadar geleneksel malzeme kullanımı daha uygun olsa da kullanılan çağdaş malzemeler ile yapı bütünlüğü sağlanarak daha uzun yıllar varlığını korunması amaç edinilmiştir. Uygulanan çağdaş yöntemler sırasında yapının orijinalliğine hasar verilmemeye çalışılmış olup bu kapsamda yapının müdahale sürecinin başta Venedik Tüzüğü olmak üzere restorasyona yönelik çıkarılmış olan tüzük ve yönetmeliklere uygun doğrultuda gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

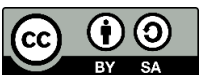
Araştırma kapsamında da yapıda gerçekleştirilmiş olan tüm müdahale uygulamaları resimler ve çizimler ile sunulmuş ve incelenmiştir.

İşhan Kilisesinin bölgede yer alan Gürcü kiliseleri arasında restore edilmiş tek kilise olarak öne çıkmakla birlikte yapıda gerçekleştirilmiş olan restorasyonun bölgedeki diğer kiliselerde de gerçekleştirilmesi için bir öncü olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. 2019. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: Yem Yayın.
- Ahunbay, Z. 2021. Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri. İstanbul: Yem Yayın.
- Aköz, H. A. 2008. Deprem Etkisi Altındaki Tarihi Yığma Yapıların Onarım Ve Güçlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Avşın, A. 2020. Tarihi Köprülerin Korunmasında Özgünlük Ölçütünün Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Celep, F. 2018. Haho Manastırı Mimarisi. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Eyüpgiller, K. K. ve Zakar, L. 2020. Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri. İstanbul: Yem Yayın.
- Karakuş, F. 2012. Geleneksel Yığma Yapılarda Strüktürel Sorunlar ve Çözüm Yolları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Korkut, T. 2016. Artvin Ve Erzurum İllerindeki Bagrathlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kuban, D. 2000. Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu. İstanbul: YEM Yayın.
- Küçükıldız, İ. 2017. Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Tarihi ve Arkeolojik Veriler (Tortum- Uzundere). Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kültür Bakanlığı Erzurum Arşivi
- Ocak, T. M. 2016. Çoruh Vadisi'nde (Tao-Klarjeti Bölgesi) Bir Gürcü Manastırı: Haho Manastırı Kilisesi(Taş Cami) ve Ek Yapıları Koruma Projesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Onar, E. 2007. Yığma Yapılarda Taşıyıcı Tuğla Duvarların Cfrp İle Güçlendirilmesinin Deneysel Olarak İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkut, D. ve Özasan. 2010. Mimari Korumada Güncel Konular. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Öztaş, V. 2009. Yığma Yapıların Güçlendirilmesi Ve Bir Yığma Yapı Örneğinde Güçlendirme Analizi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tiryaki, G. 2019. Anadolu'da 9-13.Yüzyıla Tarihlenen Selçuklu Türbeleri İle Bazı Gürcü Kiliselerinin Yüksek Kasnaklı Örtü Sistemleri Hakkında Tespitleri: Kars-Erzurum-Ahlat Ve Artvin Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- URL1: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tao-Klarjeti.svg>

© Author(s) 2024.

This work is distributed under <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>